

НАПИСАНЕ ЛИШАЄТЬСЯ

«ПОЕТ — БЕЗУМЕЦЬ!», «...РАДИЙ, ЩО ВИ — БОЖЕВІЛЬНА!»: ЛИСТИ МИКИТИ ШАПОВАЛА І ЮРІЯ БУДЯКА ДО ХРИСТИНИ АЛЧЕВСЬКОЇ

Серед співробітників журналу «Українська хата» — літературно-критичного і громадсько-публіцистичного ілюстрованого місячника (співробітниками називалися всі автори часопису) — якоюсь особливою шаную, повагою користувалася Христина Алчевська — поетеса, публіцист, громадська діячка. І це при тому, що мешкала вона не в Києві, де виходив часопис у 1909—1914 рр., а в Харкові й більшість шанувальників Христини Олексіївни знали її лише за публікаціями. Звичайно, що таке ставлення до неї «хатян», як і тогочасного українства взагалі, мало на собі відбиток поваги до її матері — Христини Данилівни Алчевської — видатного педагога і громадської діячки. А вже сама Христина Олексіївна, незважаючи на свій молодий вік, здобула прихильність до себе своєю літературною творчістю, громадською діяльністю в українських справах.

З 1902 р. Х. Алчевська друкувалася в періодичних виданнях, літературно-художніх альманахах: «Хлібороб», «Рідний край», «Громадська думка», «Літературно-науковий вістник», «Українська хата» та інші. На час написання листів, представлених у цій публікації, вона видала поетичні збірки «Туга за сонцем» (1907), «Сонце з-за хмар», «Пісня життя» (обидві 1910), «Вишневий цвіт» (1912), книгу статей «Тогочасне й наше» (1911).

Свідченням доброго ставлення співробітників «Української хати» до Христини Олексіївни є листування, що зберігається нині у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Серед її адресантів — засновники й редактори часопису Микита Шаповал, Павло Богацький і Юрій Будяк, який певний час теж працював у дуже обмеженому штаті видання, Гнат Хоткевич та інші. Листи кожного з них мають свої особливості, що прослідковуються в тематиці, тональності, лексиці.

Активний в українському літературному та громадському житті середини першої чверті ХХ ст. М. Шаповал у своїх листах до Х. Алчевської побіжно характеризує стан українського письменства на той час, дає свої оцінки літературному процесу та окремим його явищам, аналізує творчість самої адресатки та деякі її твори, ділиться новинами про стан підготовки літературних збірників, чергових книг

«Української хати», редакційними справами тощо. Звиклий до дій і вчинків, він і в слові дієвий, рішучий, вимогливий, часто категоричний.

М. Шаповал виступав під багатьма літературними псевдонімами, найбільш відомий з них — М. Сріблянський. У 1909—1910 рр. він був співредактором і співвидавцем (разом з П. Богацьким) журналу «Українська хата». Саме на цей період і припадає листування з Х. Алчевською, представлене в цій публікації. З листів постають цікаві подробиці з діяльності редакції часопису, редакційні та особисті підходи щодо добору матеріалів для публікації.

На початку 1911 р. М. Шаповал відбув із Києва працювати в Хінельські ліси Терещенка. Зв'язку з «Українською хатою» він не перервав, але обов'язки редактора й видавця взяв на себе П. Богацький. Листування з Х. Алчевською М. Шаповал припинив аж у 1922 р., коли перебував на еміграції в Празі й очолював ним же створений Український громадський комітет. Тоді письменниця звернулася до нього з України, окупованої більшовицькою Росією, з проханням видати поетичну збірку «Clematis». За кошти УГК збірка (32 сторінки) вийшла у видавництві «Чорномор'я» (м. Каліш, Польща), заснованому генерал-поручником армії УНР Миколою Шаповалом — рідним братом Микити Юхимовича.

Пропоновані читачеві листи М. Шаповала до Х. Алчевської цікаві нині тим, що розкривають тогочасний український літературний процес, дають певні характеристики його учасників і, звичайно ж, допомагають нам глибше пізнати творчість харківської письменниці.

У публікації представлено одинадцять листів М. Шаповала до Х. Алчевської. Два перші з них датовані 1908 р. Це той період, коли в українській літературі заявили про себе нові творчі сили. Переважна більшість із них орієнтувалася на західноєвропейську літературу, брала за нові теми, відходячи далеко від традиційного соціально-побутового селянського напрямку. Все це рішуче не сприймалося представниками «старої» літератури, «українофілами». Молодь не мала змоги подавати свої твори до українських видань, шукала інших можливостей доносити свою творчість до читача. Зокрема, намагалася співпрацювати з часописами Західної України («Будучина» та інші). «...приємно дивитись на пручанне молодих поетів оживити, оздоровити нашу поезію — треба тільки привітати це», — зазначав у одному з листів до Х. Алчевської М. Шаповал, який фактично очолював рух молодих літераторів.

Решта листів М. Шаповала до Х. Алчевської написані в 1909—1910 рр., коли молоді письменники заснували свій журнал «Українська хата».

Це можна сказати й про листи іншого адресанта Х. Алчевської, які подаємо в цій же публікації, — Ю. Будяка. Однак вони мають іншу манеру письма й тональність: більш розлогі, в багатьох питаннях детальні, особливо у міркуваннях про суспільні явища, людські взаємини, в письменницькому середовищі зокрема, у тому числі — його особисті з молоддю поетесою, в його справі з наміром видати книгу «Записки учителя. 1899—1906», коли на допомогу приходить Х. Алчевська.

Юрій Якович Будяк (справжнє прізвище — Покос) — український письменник, журналіст, громадський діяч, педагог. Протягом тривалого часу вчителював у селі, про що розповів у автобіографічному творі «Записки учителя. 1899—1906», який від 1909 р. друкувався в «Літературно-науковому віснику», а згодом, 1912-го, вийшов окремим виданням (був перекладений німецькою мовою).

Друкувався Ю. Будяк з 1895 р. Співпрацював з такими періодичними виданнями, як «Літературно-науковий вістник», «Хлібороб», «Громадська думка», «Українська хата», «Рада», «Село», «Засів», «Бджола», «Киевская старина». На час написання пропонованих листів видав поетичні збірки «На полях життя» (1909 або 1910), «Буруни» (1910), історичні поеми «Невольниця-українка» (1907) і «Пан Базалей» (1911).

Листи Ю. Будяка і М. Шаповала, адресовані Х. Алчевській, висвітлюють характер письменників, особливості літературного процесу на теренах України першої декади

XX ст., їхнє ставлення до популярної на той час української поетеси, її творчості, а також розкривають бачення ними особистості митця, зокрема поета. «Поет — безумець!» — вигукує М. Шаповал, а Ю. Будяк, реагуючи на один із вчинків Х. Алчевської, зі щирим, беззастережним пориванням допомогти людині, теж не втримується від вигуку щодо поведінки письменниці: «Ах, який я все таки радий, що Ви — божевільна!».

Загалом, за часом і за багатьма темами (зокрема про «Українську хату») листи Ю. Будяка ніби продовжують епістолярій М. Шаповала. Тому доречним видається представити їх в одній публікації та під заголовком, що поєднує в собі слова обох митців зазначеної літературної доби.

Правопис оригіналів листів та наявні в них підкреслення збережено; авторські скорочення слів і дат розкрито у квадратних дужках.

Микита ШАПОВАЛ до Христини АЛЧЕВСЬКОЇ

Лист № 1

Шановна п[ані] Христино!

Лист з віршами одержав і вже читав де-кому. «Осінь» — символізація настроїв, останній акорд бурхливої доби перед дверима духової реакції. Це вірш гарний. І коли мотив цей відомий в поезії, то форма його цікава іменно своєю оригінальністю. Годі вже українського шабьону триматись! Він і так задавив у нас чисту поезію, підхилив творчу думку на підгравання Шевченкові.

Вчора як є мені довелось рецензувати «Струну» Кононенка¹ і мені з жалем треба було сказати, що наслідувати гіганта укр[аїнської] поезії некорисно тому, що своя індивідуальність розпливається в передражнюванні Кобзаря. Талант автора не виявив себе по своєму і тому його пісні і думи хоч і талановиті і чутливі, але знайомі і тому нецікаві. Це читали вже десь, чули, переживали...

Тому приємно дивитись на пручаннє молодих поетів оживити, оздоровити нашу поезію — треба тільки привітати це. В цьому і завдання «Хвилі»². Дві ґрунтовні підвалини інтересу творів: оригінальність і зрозумілість. Коли ми це не забуватимемо, то не будемо зайві в укр[аїнському] письменстві.

«Осінь» Ваша добра. Треба змінити два останні рядки:

«Недобитки кинули... тишу...

Нема... ні тих співів... — ні зграй...»

Як це кинути «тишу» недобитки? Недобитки од якоїсь битви, а битва не тиша. Покинувши «тишу» вони перейшли в антитезу — нетишу, але чому ж «нема ні тих співів, ні зграй».

Мені здається, що ці рядки треба роз'яснити в інший спосіб, тоді вірш буде «зграйним» (гармонійним), як каже Олена Пчілка.

«Нова хвиля» безперечно гарна. Така проста, рухлива, граціозна. Настрій світлий, крилатий, гармонійний.

Як «Нова хвиля» так і «Осінь» (з зміненими Вами двома рядками) підуть до збірника, коли він буде друкуватися. Черкасенко вже прислав оповід[ання] «Вони перемогли»; пришло ще «Ні-ні!» драм[атичний] етюд.

Дарма Ви думаєте, що збірн[ик] вже друкується. Матеріали ще не прислано. Кінчайте вашу прозу і шліть. Хапайтеся за збірником, як на пожежу, не варто. Хай він пізніше вийде, ніж ми думаємо, але за те буде більш обміркований. Правда?

Піднялась думка змінити назву збірн[ика]. Хто пропонує «Нова хвиля», хто «Згода», — ні на чім не спинились, але ясно, що старої назви не бажається. Я стою за «Нову хвилю» (ще до присилки Вами вірша!)

Ви пригадайте що-небудь. Олесь теж хоче другої назви. Чи я Вам писав, що тут був Олек[сандр] Іванович, читав нові поезії, гаряче береться за наше діло? Він незабаром поїде до П[етер]бургу, видаватиме свою другу книжку поезій³. Чудові нові його вірші. Чути українського поета куди більше, а-ніж в першій.

Вчора одержав Ваші твори. Щиро дякую. Передам Будякові. Я вже писав Пачовському⁴ і К^о в Галичину. Сподіваюсь їхнього голосу.

В листі Ви сказали, що «майже покинула писати». Це одно непорозуміння. Я певен, що цього не буде, а тому сподіваюсь ще Вашу прозу і бадьорих, граціозних поезій. Хоч Ви і самі там, а в самотині живеться недобре, але все-ж найдете змогу працювати для любого діла. В душі своїй поет знайде і громаду, і ідеї, і картини, а хист дасть фарби. Швидкоминучість життя не лякає. Тяжко переживати довгу нудьгу безробіття і апатії... Вона «горличкою в'ється!» — не забувайте Ви, що це Ви сказали. Віримо, що доведемо справу до кінця, а не доведемо цю — то друга в серці заворушиться.

Поет — безумець! Фарби ніколи не погаснуть перед його очима. Привіт Вашій матінці.

З пошаною

М. Шаповал.

8 листопаду, р[оку] 1908

У Києві.

Подається за автографом: Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ). Ф. 36. Од. зб. 1864.

¹ Кононенко Мусій Степанович (22 серпня (3 вересня) 1864 р., с. Турівка Прилуцького повіту Полтавської губернії — 14 червня 1922 р., Нові Санжари) — український поет і прозаїк, активний діяч кооперативного руху та Братства тарасівців, батько відомої громадської діячки Хариті Кононенко.

² Задуманий збірник творів молодих українських письменників під цією чи іншою назвою не вийшов.

³ Збірка Олександра Олесь «Поезії. Книга II» вийшла 1909 р. у Петербурзі.

⁴ Пачовський Василь Миколайович (2 січня 1878 р. — 5 квітня 1942 р.) — український поет, історіософ і мислитель. Був одним з організаторів літературної групи «Молода муза», гуртка українсько-галицьких поетів, які наслідували західноєвропейський модерністський напрям у літературі. «Молодомузівці» співпрацювали з «Українською хатою».

Лист № 2

23.XI.[19]08

Високоповажана товаришко по Хвилі!

Сьогодні Ваш лист получив, а кілька день тому получив я «Хлою» і те-ж лист. «Хлою» і лист передав уже на склад, до розгляду. Я, розуміється, цілком згоден з Вами, що краще почекати аби тільки були твори всіх товаришів.

В усякім разі, хоч і доведеться чекати, але справу мусимо довести до кінця, бо коли вже енергія зібралась, то мусить вибухнути в певному, заздалегідь прийнятому напрямкові.

Дуже правильно, що комбінація з грошима¹ наблизилась до бажаного розв'язання. Але дуже проблематична вона з огляду на те, що ми мимоволі [по-трапили] в залежність від такої ущипливої справи, як суд д[обродія] Миц.² котрому загрожує засуд до кріпости. Я те-ж сподіваюсь, що д[обродій] Миц. тікати не буде, то й залог не пропаде, коли тільки не одуре яка несподіванка.

Сьогодні писав Олесюві, щоб він подбав про свої писання. Він тепер має клопіт з «Молодой Украйной»³. Я думаю зробити кілька перекладів з Ваших і Будякових поезій до «Мол[одой] Укр[айни]». Хай слово наше розходиться по світу і нагадає про бідолашне життя українського народу.

Признаюся, що Ваша ретельність що до Хвилі перевищила всіх нас (тутешніх) вкупі. Я заклопотаний дріб'язком життя. Скінчив цими днями і подав до друку книжку «Про ліс»⁴, Будяк скінчив «Дикі люде»⁵, Сірий⁶ «Життя рослин»⁷. Популярно-наук[ова] література мусить бути, бо опріч віршів треба народові знання...

З життя киян. Лише скандали є. Д[оброді] Коваленко⁸ і Чупр[инка] викинули «штучки», про які тепер іде скрізь гомін⁹.

Мені незрозумілим є Ваш вірш під назвою «Г. Ч[уприн]ці»¹⁰, — особлива якась іронія розлита в згуках...

Переглянувши «Хлою» (я не міг прочитати її, бо в той-же день одніс), я зауважив, що Ваш спосіб писання цілком простує за галичанами («всьо», «ходе о се», і т. п.). Наслідуванне форми п[ані] О. Кобилянської замітно дуже.

Де-які галичанські архаїзми не йдуть на користь Вашим писанням. В поезіях цього не замітно, мова у Вас гарна (степова!), і тому бажається менше чути «галицизмів»... Звичайно, прихильність Ваша до п[ані] Кобилянської значно впливає на форму (а може й на зміст) Ваших писань. Це я кажу після першого вражіння, і тому не ручуся за непомилність його.

Пишіть про широкі степи Катеринославщини: вони такі мелянхолійно-поетичні, журливо-вільні, що варто їх малювати. І люде там близькі.

Розкажу Вам анекдот, що трапився цими днями. Він хоч дрібний, але характерний. Обмірковується питання про загальноросійський з'їзд жіночий¹¹.

Наші тутешні українки-курсистки, зібравшись в числі 12, постановили: бойкотувати (!) цей з'їзд і т[ому] п[одібне]. Висловили свою прінципіальну незгоду з фемінізмом, і на з'їзд делегата слати зовсім не бажають (Вся пікантність в тім, що їх ніхто не закликав приймати участь в з'їзді!). Комично, правда...

Привіт Вам і щирі бажання од нас, товаришів.

З пошаною

М. Шаповал.

Р. S. В Києві вийшла брошура на польській мові «Młoda Ukraina»¹² — це короткий і де в чому помилковий погляд на «стару» літературу українську.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1865.

¹ Ймовірно, йдеться про пошук грошей на видання збірника творів молодих українських письменників.

² Особу не встановлено.

³ Очевидно, йдеться про часопис, що виходив у якійсь західноєвропейській слов'янській країні.

⁴ Популярна брошура М. Шаповала «Про ліс» вийшла 1909 р. у Києві.

⁵ Будяк Ю. Дикі люди: Де і як вони живуть. Австралійці. Океанці. Малайці. Африканці. Київ, 1907. 160 с.

⁶ Тищенко Юрій (Георгій) Пилипович (22 квітня (4 травня) 1880 р. — 5 грудня 1953 р.), один з літературних псевдонімів — Юрій Сірий; видавець, публіцист, письменник, журналіст, перекладач, громадський діяч.

⁷ Йдеться про працю Юрія Сірого «Житє рoстин: нарис анатомії і фізіології рoстин» (Київ, 1909).

⁸ Ймовірно, мова про Коваленка Олексу (1880—1927) — українського поета, перекладача, видавця.

⁹ Грицько Чупринка й Олекса Коваленко були «майстрами» випити і внаслідок цього «викидати штучки».

¹⁰ Публікації вірша під такою назвою не виявлено.

¹¹ Перший загальноросійський жіночий з'їзд відбувся 10—16 грудня 1908 р. у м. Санкт-Петербурзі.

¹² Брошура під такою назвою вийшла у Києві 1908 р.

Лист № 3

УКРАЇНСЬКА ХАТА

літературно-науковий журнал

Київ, Бульварно-Кудрявська, 38.

17.V.[19]09

Високоповажана Товаришко!

Гаразд, що лагодите статтю¹ для «УХ», а то, що вона (стаття) задовга, то не особливо пошкодить розмірам журналу: можна пустити в двох числах, хоч бажано було б зразу вміщувати, аби клаптиками не ослаблювати вражіння.

Вашу замітку в «Утрі»² читали. Дорошенко³ образився за «некій». Казав мені, що «хотів дати таку статю, щоб читали», а то попередня його писанина — каже — була нудна. А тепер заробив: лають його скрізь, навіть де-які Радяне⁴, як Пахаревський⁵ і т[ому] п[одібні]. «Підем печі розмальовувати»⁶ читали. Ця стаття викликана з «На лаві підсудних» О. Пчілки, але Пчілка там каже неправдиво, що я «гнівно» став в оборону декадентства. Я декадентству не спочуваю. Доказував, що в укр[аїнській] літературі нема декадентства, а є шукання нових форм і ідей мистецтва і боротьба з застарілими шаблонами. За декадентство у нас приймають кожний оригінальний і не шаблонний твір. Не доросла «критика» до критики.

Бойко⁷, як заможний хахол, звичайно пожалів, не довірив позичити⁸. Коли збудуємо на міцних підвалинах «Хату», то на жебри не ходитимемо. В 3-м ч[ислі] йдуть бойові статі, між инш[им] «Літературні Герострати українства»⁹. Годі нам замовчувати. Коли вийдемо тепер, то згодом знову піднімемось, щоб протестувати і боротись. Жити будемо.

Кобилянській писали, просили співробітничати з нами, а також фот[о]картку, щоб видати серію портретів молодих духом а не занедбаних письменників. Найбільше будемо звертати увагу на літ[ературну] критику, щоб розвіювати гнітючий туман догматиків-матеріалістів. Ні з погляду «Історичних листів» Лаврова¹⁰, ні з погляду «Ерфурт[ської] програми»¹¹ критикувати не будемо, а єдине з погляду реалістичного (ідеалізм і матеріалізм) розуміння життя: психологічно-громадський і естетично-філософичний бік творів однаково важні і цікаві для нас. Просимо подавати нам: поезії, рецензії, критику — що знайдете потрібним.

Щироприхильний до Вас М. Шаповал і товариство.

Р. С. Чому не приїздили на концерт Вашого брата?¹² Ми думали Вас побачити тоді. Редакція просе Вас прислати, коли згодні, свою фотограф[ічну] картку для видання портрета Вашого в серії молодих письменників.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1866.

¹ Ймовірно, йдеться про статтю «Кілька слів», яку Х. Алчевська надіслала до редакції журналу «Українська хата» восени того ж 1909 р.

² «Утро» — щоденна політична, громадська, літературна й економічна газета, що виходила російською мовою у Харкові в 1906—1916 рр.

- ³ Дорошенко Дмитро Іванович (26 березня (7 квітня) 1882 р. — 19 березня 1951 р.) — історик, публіцист, літературознавець, бібліограф, політичний діяч, мемуарист.
- ⁴ Йдеться про співробітників газети «Рада» — єдиної щоденної української громадсько-політичної, економічної і літературної газети ліберального напрямку українською мовою на Наддніпрянщині в 1906—1914 рр. Постає як безпосереднє продовження газети «Громадська думка», забороненої російським урядом. Між «Українською хатою» і представниками поміркованих напрямів з газети «Рада» виникла гостра полеміка. Сергій Єфремов кваліфікував погляди «Української хати» як рафіноване міщанство, декадентство і безпринципність.
- ⁵ Пахаревський Леонід Андрійович (16 (4) вересня 1883 р. — 1938-й або 1943 р.) — український письменник, актор, режисер, драматург, журналіст.
- ⁶ «Підемо печі розмальовувати!» — стаття Христини Алчевської про оповідання Осипа Шпитка (було надруковане в часописі «Будучність»), опублікована в журналі «Рідний край» (1909, № 7. С. 8—9).
- ⁷ Бойко Іван — заможний українець, видавець журналу «Українська хата» в 1910 р.
- ⁸ Очевидно, йдеться про спробу позичити гроші в Івана Бойка на підтримку видання журналу.
- ⁹ «Літературні Герострати українства» — стаття М. Шаповала, опублікована в часописі «Українська хата» (1909, кн. 3—4).
- ¹⁰ «Історичні листи» Петра Лавровича Лаврова (1823—1900), одного з провідних ідеологів народництва в Росії, друкувалися в газеті «Неделя» у 1868—1869 рр. під час заслання автора до Вологодської губернії; пропагували соціалістичні ідеї і стали програмним документом революціонерів 70-х років.
- ¹¹ «Ерфуртська програма» — перша і єдина програма Соціал-демократичної партії Німеччини, написана з марксистських позицій Карлом Йоганном Каутським (теоретична частина) і Едуардом Бернштейном (практична частина). Була прийнята на з'їзді в Ерфурті в 1891 р. Програма вважала закономірним перетворення приватної власності на засоби виробництва в соціалістичну; головною метою партії вказувала завоювання політичної влади пролетаріатом.
- ¹² Алчевський Іван Олексійович (15 (27) грудня 1876 р. — 27 квітня (10 травня) 1917 р.) — співак (лірико-драматичний тенор) і музично-громадський діяч, брат Христини Алчевської. Був солістом провідних театрів світу. Організатор і перший голова музично-драматичного товариства у Москві «Кобзар» (1910—1912).

Лист № 4

Київ, 13 липня 1909

Шановна Христіно Алексієвно!

Ви мабуть вже читали звістку про польськ[о]-укр[аїнський] літер[атурний] збірник?¹ От-же додаю відомості. Поляки-письмен[ники] лагодять літератур[ний] збірник на двох мовах: польсь[ькій] і укр[аїнській]. Письменники тільки з російської України і Польщі. Поляки звернулись до нас, щоб ми змогли знехтись з укр[аїнськими] письмен[никами] і взяли на себе влаштування укр[аїнського] відділу. Гроші на видання дали поляки. Цей добуток піде на пам'ятник (по-полам) Словацького і Шевченка. Поляки тим знаменують прихильність до українства і згоду (принаймні літературну). Ми зладились взяти влаштування і тому просимо Вас прислати своїх творів: поезій і новель тощо. На кожного автора 8—10 ст[орінок] пересічно. Форма — велика вісімка. Авторів поляків і укр[аїнців] мають бути однакове число. Збірник цілком добродійний — тому гонорару нема. Авторські примірники дадуть. Склад письменників — молоді, де-хто модерніст, де-хто навпаки. Вільність мистецтва. Майте на увазі, що прислати матеріяли (ми думаємо, що Ви згодні, розуміється!) треба не пізніше 1-го авґуста.

От-же не гайтеся...

Чекаємо Вашу поезію обіцяну. Ви получили 3—4 ч[исла]? Як воно Вам здається? Чергове число виходить цими днями. Пишіть. Щирий привіт Вам од товариства.

З пошаною

М. Шаповал.

P. S. Пишіть найшвидче.

P. S. Не турбуйтеся передплатою, бо Ви, як співробітник, маєте журнал в двох при-
мірниках gratis.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1870.

¹ Літературний річник українських і польських авторів / ред. Тадеуш Міхальський і Едвард Лі-
гоцький. Харків, 1909. 126 с.

Лист № 5

15.VII.[19]09

Шановна Товаришко!

Вчора одержав Ваш рукопис, [вставлено зверху: «а зараз одержав лист». — В. Г.], але ще не прочитали, бо випускаємо два ч[исла] і часу дуже об-
маль. Розуміється, що стаття піде до друку по можливості найшвидче. Ваші уваги
і умови будуть сповнені без обмежень, бо ми свободу авторську шануємо, і лише
відступаємо іноді в таких речах, коли умови друку, розміру не дозволяють розі-
гнатись. От-же Ви не беріть за зле, коли щось трапиться не так, як би Вам хоті-
лось, тим більше, що ми основних вимогів автора ніколи не порушимо.

Становище журналу з літературного боку добре. Успіх помітний дуже.
Зростає передплата і співчуття. Але шкода — бо зразу з української передплати
журналу не поведеш, а спочуття гарна річ, але платонічна. В усякім разі енергію
свою розпускаємо на всі чотири вітри для шукання засобів для підтримання
журналу. Видаємо ще 5 і 6 ч[исла] (окремими книжками), грошей заплатити
добудемо, а далі... теж мусимо добути. Передплата трохи допоможе. «Опози-
цію» радян і К^о збили ми, бо... навіть радяне лізуть з творами... цеб-то, вислов-
люють «прихильність».

Ми те-ж на гроші бідні, але, Христіно Алексієвно, за нами молодість,
завзяття — навіщо-ж ці блага пускати за вітром!.. Члени редакції переважно
без посад. Уявляєте, що це значить... Думаємо, що осінь підніме нас. Треба
500 передплатників, щоб закінчити рік без дефіциту, а ми маємо половину
цього числа. За останній місяць надійшло досить... Передплатників з 30—40!
Такого успіху не має ні одна часопись [вставлено: «укр[аїнська]. — В. Г.]. Оце
все і молодий дух журналу підносить наш дух. Я вірю в літературний і мораль-
ний успіх — і це найважливіше. Злидні будемо поборювати. З цією надією живе-
мо. В тяжку годину занепаду вірьмо, товаришко наша, що є для чого працювати
і захоплюватись.

Будьте здорові. Пишіть більше.

Щиро стискуємо Вашу руку.

М. Шаповал.

P. S. Як Вам здаються 3—4 ч[исла] Хати? Напишіть докладніше.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1867.

Лист № 6

2.X.[19]09

В[ельми]ш[ановна] Товаришко!

Позавчора одержав Ваш лист один, а вчора другий — рукопис «Кілька слів»¹. Постараємось вмістити в чергове число, хоч і не ручаємось за це, бо матеріялу дуже багато; не знаємо, що пускати і в якій комбінації. Д[оброд]ій Хоткевич прислав два великих рукописи² і обіцяє зараз прислати ще й третій (на замовлення). Разом з тим іде гук, що спиняти «Хату» не можна, але «...и для героїв есть невозможное». До кінця року рішили йти. Вийшла 7—8 кн[ига], яку одержите на днях. Мабуть буде крик на неї не малий, бо в ній вже занадто перцю³. Мені певно влетить найбільше за статтю про літературу. Редакція у Вас просить вибачення за погану коректуру у Вашій⁴ і інших статях. Це вийшло випадково: коректу друкарня загубила, а вдруге виправити не потрапили, а тільки після друку зауважили. Коректор наш підгуляв скрізь. І за коректу нарікають справедливо. Подбаємо про це. Починаємо 9 кн[игу] складати. Голова йде кругом. Малий розмір — а статі великі і переважно про літературу, а науков[их] і публіц[истичних] нема.

Одесь влаштувався тут і вже взявся за редагування збірників. Передплата іде слабо на осінь, бо кінець року... Бувайте здорові. Привіт. З поваж[анням] М. Шаповал.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1868.

¹ Публікації Х. Алчевської з такою назвою не виявлено.

² Один із рукописів Гната Хоткевича — «Камні отмечаєміє» — вийшов друком у журналі «Українська хата» в 1909 р.

³ Можливо, йдеться про критичне спрямування статті Андрія Товкачевського «До становища сільської інтелігенції» («Українська хата», 1909).

⁴ Очевидно, мовиться про статтю Х. Алчевської «Два вороги міщанства» («Українська хата», 1909).

Лист № 7

Київ

10.XII.[19]09

Високоповажана Товаришко!

Даруйте, що запізнився з відповіддю. Їздив ото я додому і ледві живий та теплий повернувся од вражінь і обстановки того життя. А тут шура-бура з організацією співробітництва: постійні одділи вимагають систематичності в роботі, до якої ще треба землячків привчати. На Ваші питання зараз кажу: посилокку передав Познякову¹ з Юрівки знайомим звощиком. На-днях вишлю Вам статті, які просите, з увагами од себе. Що Ви пишете? «За кожну грудку»? Засилайте по скінченню. Знову кажу про те, що казав при зустрічі: беріть тему так, щоб стаття помістилась в 1-й книжці, бо розділяти статтю на дві книжки, це все одно, що поділяти серце між двома коханнями. «Ідеальний розмір» статтів для Хати — 4—8 стор[інок]. Євшан так добре привчився, що як напише, то рівно, в обріз, як кажуть. Про це щиро прошу й Вас. «Майстрів слова»² залишаю, незабаром їх знову перечитаю уважно і лагодитиму. Коли Ви не можете взятись за переклад «Англ[ійської] літер[атури]» Тена³, то чому б коротко не зреферувати ті його думки, що торкаються національності? Між молодими, здається, тільки Ви знаєте французьку мову, то опріч Вас нікому ні перекласти, ні зреферувати. Мені страшенно подобається ота цитата з Тена, що Ви написа-

ли. Власне, я сам так думав, але висловити яскраво не зміг, у мене думки ті більш «з нутра», як кажуть. Pro domo ena⁴ почну продовжувати з нового року.

Про Бойка. Був тут вчора, вмовились цілком, він сам заявив, що дає мені всю повноту влади і в літературний бік не втручатиметься. Читатиме тільки вірші, бо дуже любе цю справу. А мені здається, що він і цього не робитиме за браком часу. Остільки зайнятий, що ніколи не скаже, що має вільну хвилину. В перших книжках Хати буде багато новин: Винниченка «Тайна», Олеся «Чотири доби», Черкасенка «Зорі» (чи Петро Кирилюк, др[ама] на 4 дії)⁵, Хоткевича «Авірон» повість і инш[е]. Матеріалу багатенько. Йтиме по черзі подачі. Не баріться ж Ви. Треба, щоб і Ваша хоч одна більша річ була! Для ансамблю потрібно. Не відмовте прислати й поезій, з кращим добором, аби ми («нікчемні») виступали бездоганно, особливо це треба показати на перших книжках. Я сподіваюсь, що вражіння буде добре! Вороний Микола заслав один драм[атичний] етюд віршами і оповідання⁶.

Словом, підноситься поважність тону. Ах, коли б ми встояли, коли б цей рік не минув дарма! Щоб у житті в житті у нас було видно хоч клаптик того блакитного неба, що зспоконвіку вабить людське серце... Так цього треба: опріч бичування — ще й теплоти. Я надіюсь на поетів. Коли в їх не буде тепла, то від кого ж його тоді сподіватись? Тепла, щирости, ніжности треба змученим, самотним... Во ім'я теплої краси!

Тисну руку Вашу
М. Шаповал.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1869.

¹ Особа не ідентифікована.

² Критична стаття Х. Алчевської «Майстри слова» опублікована в «Українській хаті» (1910).

³ Йдеться про працю «Історія англійської літератури» (Т. 1—4, 1863—1864) Іпполіта Адольфа Тена (1828—1893) — французького філософа-позитивіста, естетика, письменника, історика, психолога, засновника культурно-історичної школи у мистецтві.

⁴ «Pro domo ena» — стаття М. Шаповала (М. Сріблянського), опублікована в журналі «Українська хата» (1913).

⁵ Драма Спиридона Черкасенка «Петро Кирилюк» була надрукована в журналі «Українська хата» (1910. № 5, 6, 7—8).

⁶ Вороний М. Разок намиста. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ukrainska_khata/Tom_2.pdf?PHPSESSID=uhqj02si79o1p5f4bjgccisgq3 (дата звернення: 20.12.2021).

Лист № 8

Штамп

Українська Хата

популярний

літературно-науковий ілюстрований журнал

Київ,

Бульварно-Куд[рявська] 38.

Київ, 9 лютого 1910 року

Високоповажана

Христіно Олексіївно!

Я насамперед прошу вибачення за невчасну відповідь. Обтяжений роботою (всю справу провадимо тільки вдвох!)¹ я доходю просто до розпуки й сорому перед товаришами. Але вірю, що [не приймете] за зле мого «недбальства» в кореспондуванні.

Перше. Чому Вам здається, що моя оцінка Кернер[енка]² протилежна Вашій. Як і Ви — я признаю поетичність його, загалом кажу про необробленість, якої Ви не замітити немогли; Ви ж сучасний автор, хіба можна так писати як Кернер[енко]? Окрім того, в рецензії³ Ви кажете переважно про громад[сько]-культ[урне] значіння, національну солідарність, а власне питанне артизму збуваєте кількома увагами. Вчитайтесь в їх — побачите, що моя оцінка артист[ичного] боку книжки не протилежна. Іронізувати з «каші» не приходиться вже через те, що я свідомо друкував Вашу рецензію і також писав свою замітку.

Статтю на-днях вишлю. «Де мріє далеч» передано до ЛНВ⁴, «Хату» по адресі Академії вислано. Жалкую, що документів не схотіли надрукувати в «Хаті», але, розуміється, обмеження розміру затруднює також і Вас. Прошу прийняти до уваги, що вибір матеріалу належить до компетенції редакції, а не видавця. Тому не звертайтеся до його в справах редакційних, бо це деморалізує видавця і спонукає співробітників якось недобре трактувати редакцію.

Трохи оце полегшало мені в роботі, то залагоджу свої гріхи редакційні.

З високим поважанням

М. Шаповал.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1871.

¹ У 1910 р. в редакції журналу «Українська хата» працювали тільки М. Шаповал і П. Богацький.

² Кернеренко Грицько (справжнє ім'я — Гірш бен Борух, Григорій Борисович Кернер; 1863—1941) — український письменник, поет та перекладач єврейського походження.

³ Алчевська Х. Грицько Кернеренко. Менти натхнення. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ukrainska_khata/Tom_2.pdf?PHPSESSID=uhqj02si79o1p5f4bjgccisgq3 (дата звернення: 20.12.2021).

⁴ ЛНВ — скорочена назва першого всеукраїнського літературно-наукового і громадсько-політичного часопису «Літературно-науковий вістник». Виходив з 1898 р. по 1932 р.; заснований за ініціативи Михайла Грушевського; видавався Науковим товариством імені Тараса Шевченка.

Лист № 9

Поштова листівка

ВСЕСВІТНЯ ПОЧТОВА СПІЛКА

Union postale universelle

ЛИСТОВНА КАРТКА = CARTEPOSTALE

Видання журналу «Українська хата».

Хутір в степу. Малюнок художн[ика] В. Галімського.

Поштові штемпелі: «Кієвъ. 5.11.10», «Харьковъ. 6.11.10».

Адреса:

Харьковъ, Ветеринарная, 22.

В[исоко]п[поважаній] Добродійці

Христині Алексієвні Алчевській.

3.XI.1910

Високоповажана Товаришко! Дістав Вашого ласкавого листа. Зразу дякую за його, а потім вже про те, як Ви знали про новий (цебто старий) ред[акційний] ком[ітет], який з приємністю прийняв Вашу пропозицію. «Хата» буде виходити на товариських основах, без всякої залежності від буржуїв. Присилайте свою листовку (книжечка?) «Пісня життя»¹. На «Сонце з-за хмар»² є моя рецензія

у ЛНВ (здається, в іюльськ[ій] кн[изі]³ — чи Ви вдоволені з неї? Може я помилявся або не зрозумів чого?

Здоровлю щиро. Привіт Вам і Вашій неньці.

З глибоким поважанем М. Шаповал.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1872.

¹ Алчевська Х. Пісня життя. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17621> (дата звернення: 20.12.2021).

² Алчевська Х. Сонце з-за хмар. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17622> (дата звернення: 20.12.2021).

³ Шаповал М. Сонце з-за хмар. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Literaturno-naukovy_i_vistnyk/1910_Tom_50_Knyha_06.pdf (дата звернення: 20.12.2021).

Лист № 10

15.XI.[19]10

В[исоко]поважана Товаришко!

Останні листи і рукописи дістав, «Тогочасне й наше»¹ принципіально до друку надається. Можуть бути у нас де-які розмови про окремі місця. Виклад неясний, багато збочень, документи добрі; годжуся з усім принципіально. «Одному адресатові» я вже читав, вирішене подам як інші товариші висловляться. «Пісню життя» одержав. Це слаба річ. Ви лірик, а не проповідник. Тема «Пісні» ліпше розвинута в статтях публіцист[ичних], а не віршах. Поезія мусить бути «чистою», цебто елемент краси насамперед. Ми в цім очевидно не погодимося з Вами, але «Сонце з-за хмар» поезія, а «Пісня» — ні, як хочете напишу за другим разом про все докладно, а тепер спішу подати відповідь загально. В справах «УХ». На 1911 рік цілком заступає П. Богацький². Я усуваюсь. Це майте на увазі. Щиро здоровлю!

Привіт! М. Шаповал.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1873.

¹ Стаття Х. Алчевської «Тогочасне й наше» в журналі «Українська хата» не виявлена. Одноименна збірка статей Х. Алчевської вийшла друком 1911 р.

² Богацький Павло Олександрович (4 (17) березня 1883 р. — 22 грудня 1962 р.) — український письменник, літературознавець, журналіст, редактор, літературний і театральний критик, бібліограф, видавець.

Лист № 11

27.XI.[19]10

В[исоко]поважана Товаришко!

Дістав Ваші листи, телеграму і останнього лайливого листа. Мене це все як обухом по голові ударило. Хто Бойка уповажнював говорити Вам дурниці — не знаю. Я особисто навіть не бачився з ним, а поки що тільки я представляю редакцію. Це треба мати на увазі. Ваша стаття ще не друкується, і про її долю не піднімалася навіть балачка, бо друкувати тепер нема змоги, матеріялу така сила (є статті, що лежать 8 місяців складені, в запасі!). Значить, про статтю ще буде мова в конторі. Коли Бойко говорив Вам дурниці, то за їх редакція не відповідає, бо нічого не доручала йому. Опріч того, я напишу на-днях докладно, що зробив д[обродій] Бойко — покинув «Хату» на вітер просто і поїхав. Тепер

ми викручуємось... Заспокойтесь, ради Бога, і не хвилюйтесь. Без згоди Вашої ніщо не робиться.

З поваж[анням] М. Шаповал.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1874.

Юрій БУДЯК до Христини АЛЧЕВСЬКОЇ

Лист № 1

24.XI.[1]910

Щирошановна Товаришко!

На превеликий жаль, за браком часу і через інші де-які причини, не бачив і досі присланих до «Хати» статтів і через те не можу, звичайно, поділитися з вами вражіннями з приводу їх змісту. Навіть в редакції був похапцем, на хвилинку, та ще тоді, коли нікого не було там. У всякім разі буду дуже радий обмінятися з Вами думками з приводу обох статтів незалежно від того, читатиму я їх в рукописах, чи друкованими. Що до причин, на підставі яких Грушевський так швидко повернув Вам згадані статті, то взяти нічого не міг і властиво через те, що ті статті в редакції не були, Грушевського ж побачити не довелося. (Він приїхав отсе до Києва на два-три дні і спішно виїздить знову).

Що до спростування помилок у моїй статті про розумінне школяр[ами] руської мови, то мушу сказати ось що. Помилки тих зовсім не так багато, як здалося мені спочатку, та до того вони й не такі вже серйозні, за винятком однієї-двох, які і наведу тут зараз. На сторінці (газ. «Село»¹) 3-ій сто[в]п[чик] 2-й рядок зверху 5-й надруковано: «...нема досі українських школ...»

Треба: «адже немає в нас і досі не то що українських школ...»

Рядок 6-й, надруковано: «І років два назад було так...»

Треба. І ще недавно, років два назад, було так...

Се звичайно помилки поважні і односяться до смислу статті.

Важніші слідуючі: на стор 5-ій стовп[чик] 1-й надруковано: сирата, а треба: сирота (сирота); і далі: надруковано: «плъ (мул, кол)», а треба: «плъ (мул, кал)».

Сто[в]п[чик] 2-й рядок зверху 6-й, слова: «маленький пес, писака» треба набрати курсивом, як і інші неправдиві одповіти школярів. Отсе властиво і все, що треба б було виправити. Дрібні друкарські хиби що до деяких фраз минаю, позаяк вони, без моєї допомоги, можуть бути легко виправлені при перекладі.

На спіху бачив Вашу «Пісню Життя» в редакц[ії] «Хати», але розглянути не міг, бо дуже хапався. Сподіваюся розглянути багато уважніше тоді, коли та пісня, згідно з Вашою обіщаною, пролунає у мене в хаті (не в «Хаті»). Нептерпляче буду ждати.

Дуже хотілося б вислухати Ваші щирі уваги що до Бурунів² як з боку змісту, так і форми. І взагалі, по змозі, детальний (не в широкому розумінні) щирий товариський присуд. Бо, по правді, я зовсім не задоволений ні одним з тих присудів, що були в пресі і в приватних розмовах та в листах. Взагалі автор дуже рідко буває задоволеним присудами, оцінками своїх трудів — така вже капризна людина автор. Але що до мене, то мені цілком байдуже про те, лають мене, чи хвалять, раз я ні в однім присуді не бачу ніякісінького бажання зрозуміти автора, його Я.

Та про се годі. Колись при нагоді, коли будете мати час, моральну змогу, може налистуете мені хоч коротеньку відповід[ь] з сього приводу. Буду глибоко вдячний. Що до адрес низше згаданих особ, то вони ось які:

1) М[арія] Мик[олаївна] Грінченко³ — Паньківська 8, кв. 6 (а хоч Книгарня «Старини»⁴ на Безаківській)

2) Софії Ф. Русової⁵ — Назарьєвська, 9

3) О. П. Пчілки – М[икільсько]-Благовіщенська, 101.

Адреси цілком певні, принаймні так мені казали ті, що їх надавали (в Книгарні Вістника⁶). Особисто ж я не знайомий ні з однією з цих адресаток, ніколи не був у їх, а через те, значить, й адреси їх особисто не знаю.

Що до «Ради», то я можу сказати тільки одно, не зважаючи на те, що вона «єдина» укр[аїнська] газета, не звертайте на неї ніякої уваги, як не звертаємо ніякої уваги ми, гурток молодих журналістів, котрі в свій час од всієї душі хотіли допомогти своєю працею «Раді» і котрим дал[и] недвозначно зрозуміти, що «яйця курицу не учать».

Та про се треба довго казати. Я зазначую тільки наше, особливо моє, відношення до «Ради». Безумовно було б дуже сумно, коли б «Рада» вмерла, але... Що до мене, то мені може не менше сумно через те, що вона є така як є.

Доки ж що бувайте здорові. Дуже дякую за лист товариський. Мій привіт Вашій ш[ановній] Мамі. Щиро бажаю Вам фізичних і моральних сил до праці на рідній і вбогій ниві.

З щирим і глибоким поважанням до Вас

Ю. Будяк.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1502.

¹ «Село» — ілюстрований тижневик для селян, що виходив у 1909—1911 рр. у Києві. Першим редактором і видавцем був М. Грушевський, потім — Ганна Ямпольська, а після її арешту — І. Малич. Це була перша суспільно-політична газета для села українською мовою. Мала вісім відділів. Оглядалися події галицького і світового життя, публікувалися літературні твори і новини.

² «Буруни» — збірка поезій Юрія Будяка, видана 1910 р.

³ Грінченко (дівоче прізвище — Гладиліна) Марія Миколаївна (1 червня 1863 р. — 15 липня 1928 р.) — українська письменниця і перекладачка, дружина Бориса Грінченка.

⁴ Книгарня часопису «Киевская старина» містилася в Києві на вулиці Безаківській, 8.

⁵ Русова (дівоче прізвище — Ліндфорс) Софія Федорівна (18 лютого 1856 р. — 5 лютого 1940 р.) — письменниця, літературознавець, педагог, громадська діячка.

⁶ Книгарня «Літературно-наукового вістника» у Києві була філією Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові; мала також філії в Харкові та Катеринодарі (сучасному Краснодарі).

Лист № 2

5.X.[1]911

Високоповажана Товаришко!

Давно мені впала в око Ваша нервова діяльність, Ваше шукання в українським житті того нерву, котрий був би найболячішим... Щоб ударити по ньому і рушити хоч трохи оте життє, що, на превеликий сум, зветься українським. Чого мятеться чоловік? — думав я. І, знаючи Вас зовсім мало, рішив: «Мало хіба фантазій буває в голові людини! Може просто того, що: Я мріяла тихо про науку чудову,

Я ждала, що сонце мені засія, —

Даремно! — не сонце заблисло, а сльози,

Укрилася хмарами юність моя... («Хмарна юність»).

А коли людина захоплена такими річами, то стає зрозумілим її метанне, і дальше хмарної юности тієї людини не заглянеш, тим паче, що «Таков удел прекрасного на свете»¹.

Але трохи пізніше, спостерігаючи Ваші літературні виступи, я побачив, що вони схожі на плачі жінки над дорогою людиною: ся людина слаба, ще жива і може не вмере, може навіть швидко підніметься з ліжка здоровісінькою, але запевно нічого не відомо і через той жіночий плач буває то повним одчаєм, то замовкає зовсім, то переходе часом в бадьору розвагу... Очевидно під впливом то зникаючої, то виростаючої надії. І я зрозумів тоді сей плач трохи глибше як і свій власний плач і плач ще кількох справді щирих людей. Од такого розуміння, розуміється, не стало легше. Зневіра, яка панує зараз помеж багатьма молодими літературними силами, з'явище цілком натуральне на нашій ґрунті, нею хворіли, хворають і довго ще будуть хворати наші більш-менш чутливі люди; в особі Куліша вона досягла свого, здається, апогея; в ближнім часі вона може знову дійде до тієї ждачки, і не в одного когось, а може в більшості кращих людей, — се все дуже зрозуміло. Ще тяжче констатувати індиферентизм у близьких людей. Але я цілком не розумію одного: як можна звертати увагу на всяке гавкання миршавих українських собачок і переходити на той шлях, на яким не чути того гавкання. Маю на увазі: Ваше нервове реагування на критику з «Ради» то що: як не як, а вона, скільки можна було помітити, все таки впливала на Вас. Розуміється, факти такого ігнорування письменника, яке по хамському виявив д[обродій] Єфремов у «своїй» (іменно своїй, домашній) «історії письменства»² відносно Вас і багатьох інших не можуть не впливати. Але честь і хвала тій людині, яка трудавно і любовно гоне свою постать (ділянку, полосу), не звертаючи уваги ні на хвалу, ні на ганьбу. Всяке діло, коли воно робилось чесно, заслуговує великої поваги і в свій час буде оцінене по заслугі, а тим паче діло на користь духу, народу. А таким ділом я цілком вважаю літературу. До того ж у нас ще так мало робітників, особливо ідейних, на сім святім полі. Через те я ні в яким разі не можу припустити, не можу уявити, щоб Ви назавжди закинули своє перо.

Що до Вашої брошюри, над якою Ви зараз працюєте, то не можу, розуміється, нічого сказати зараз, доки не побачу її. Одно скажу: я цілком поділяю Вашу думку що до матеріалізму. І додаю, що, на мій погляд, яку б там ролю не відіграв матеріалізм в житті людей, але головне, так сказати, суть людини було, є і певно буде духовне життя. Через те, перефразуючи слова Субарова³ («Сегодня счастье, завтра счастье, — дайте ж хоть скольконибудь ума!»), мушу сказати: і тут матеріалізм, і там матеріалізм, то дайте ж хоч краплю духу! А з рештою я і в своїх «диких людях» (котрі далі перейдуть в начерки по історії культури) буду провадити ту думку, що матеріалізм матеріалізмом, а все таки дух, ідея відіграли велику ролю, принаймні не меншу, ніж матерія. Тут повна аналогія між усією людністю і окремою людиною, що складається з матерії й духу, з тіла й душі.

З великою нетерплячкою ждатиму закінчення Вашої праці, гадаючи, що Ви виконаєте її не з меншим умінням і чутливістю, ніж «Мужицьку дитину»⁴. Що ж до цензурних заборон, то мені здається, що в такій праці, як отся Ваша, їх уникнути не трудно з формального, зовнішнього боку та й по суті можна буде сказати майже все, що запотрібується в даному разі; як і доведеться може поступитися чим, то хіба якимсь дріб'язком. Але... без сього доки що, не можна і треба вже якось миритися, хоч іноді се буває занадто тяжко. Щиро бажаю Вам удачі. Дуже й дуже добре, що од «Мужичої дитини» все таки хоч трохи перепало тим, кому се слід. Правда, слід би прочитати її і 98 % нашої інтелігенції, бо, як се не сумно, вона так мало знає Стефаника... Е, та хіба тільки Стефаника! Про інших же письменників то й казати дарма.

Що до зміни Вашого фаху, то, коли я вірно його розумію, він навряд чи стане Вам колись у пригоді. Життя діячів сцени взагалі, а української зокрема, — прокляте життя, і людині, яка досить уже накололась на шпички рож в однім місці, ще тяжче буде повторювати се в другім. А зрештою Вам видніше, і бажаю од щирого серця не зазнати більше розрад, як зазнали Ви в літературнім лагері. Побажав би Вам чогось більшого, та... од бажання не станеться, а друге — не хотів би, щоб навіть найкращим людям не доводилось знати тільки одні рожі... Колючки часом роблять багато більше для щастя людини, ніж найпишніші троянди. Колись давно, в часи дуже зеленого юнацтва я писав одній щирій дівчині, вартій всякого добра і щастя: Я бажав би, щоб горе людей

До твоїх присмокталось грудей...

І з такими поглядами я лишився до сього часу, хоч горя людського часом стільки присмоктується до грудей, що й грудей і того що в грудях хотів би позбутися...

Та то лиш часом. А взагалі то все таки відчуваєш велике щастя од того доки що слабого, але все ж таки зростаючого руху, який іде десь глибоко вниз.

В нашу теперішню інтелігенцію я ні краплі не вірю і не надаю їй найменшої уваги. Її роль — сумна роль, і я занадто вже завважаю її, щоб балакати про неї. Іде і швидко прийде (хоч ми може і не діждемо) нова інтелігенція, інтелігенція землі, сильна духом і здорова тілом, інтелігенція, котрій не треба вже буде перекладати містків через безодню, що одрізувала попередню од народу, бо та інтелігенція буде сама народ і сама в народі. Але про се я нагадав не доречі.

Теперішні ж «грубошкурі», як Ви кажете, діячі українські мене самого іноді бентежать на стільки, що стрічаючись іноді з ними, хочеться лигнуть кожного по голові так, щоб уже й не встав і не запаскуджував собою більше й світу Божого. Бо навіть кров письменника їм здалась на те, щоб краще варилася страва у їхніх свинячих шлунках. А зрештою цур їм! Чи то ж немає чого кращого, що я завів розмову про таку гидоту?!

Приклад нашої «Хати» — один з мільйону прикладів — теж яскраво свідчить про нашу інтелігенцію. І коли б Ви були трохи ближше до нас, щоб могли хоч раз на два місяці заглядати в «Хату», то взнали б багатенько такого, що вже знаєте і чого може не знаєте. Та краще не знайте всього, досить Вам того, що знаєте, бо од такого знання не далеко й до жовтого дому або до самозгуби. Ах, скільки хамського, скільки підлого у наших інтелігентів, теж українців! Та взяти навіть наших письменників... Що се таке! Шайка жуликів чи хуліганів? Чи гурт аморальних суб'єктів, аморальних виродків в гіршім смислі сього слова?? Не знаю, не знаю, не знаю. Знаю тільки, що простий народ, в його непроглядній темряві духовній і нужді матеріальній, ніколи не може впасти так низько. Принаймні не падав. Тому я з огидливим призириством дивлюся на їх і з любовним сумом слідкую лише за поодинокими особами сього нечисленого гурту. Мені доводилося переходити такими хащами людського життя, що я ставав непритомним од жаху. Але такого б[р]уду дуже рідко доводилося зазнати. Та цур йому! Ще снитиметься, а мені досить, навіть забагато, й того [рядок обірвано. — В. Г.].

Дуже був би вдячний, коли б Ви чи Ваша мама запитались у Ситіна⁵ з приводу «Записок учителя»⁶. Гадаю, що з сього нічого не вийде і майже ставлю хрест, але все таки запитайте, коли Ваша ласка. Звичайного друку буде коло 20 аркушів і книжка, коли її друкувати по українському способу (600—1000 примірників), коштуватиме в продажі дорого, мабуть півтора карбованця, а я хотів би пусти її не дорожче карбованця.

Звичайно, коли б «Записки» перекласти на російську мову, то може Ситін би й видав їх охоче, а по українському... То він же запевне знає що 2 000 примірників українці не розкуплять і за п'ять—десять років. Правда, за перший рік може б і повернулися гроші, хоч може й не всі трохи, але для такого туза, як Ситін, сього далеко не досить... Та й нікому не досить... Хіба що де-яким дурням, що трапляються помеж українськими письменниками. У всякім разі не одмовте, будь ласка, сповістити мене про результати переговорів. Я сам хотів отсе удатися колись до Ситіна (або до когось іншого з російських видавців), чи не взявся б він видати, властиво, купити і видати моїх «Диких людей», коли я перекладу їх на російську мову; але все якось не зважуся. З високою і щирою до Вас повагою Ю. Будяк.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1503.

¹ Цитата з елегії російського поета Василя Жуковського «На кончину се величества королевы Виртембергской» (1819).

² «Історія українського письменства» Сергія Єфремова вийшла 1911 р. в Києві.

³ Особу не ідентифіковано.

⁴ «Мужицька дитина» — стаття Х. Алчевської про Василя Стефаника. Публікації не знайдено.

⁵ Ситін Іван Дмитрович (24 січня (5 лютого) 1851 р. — 23 листопада 1934 р.) — російський підприємець, видавець.

⁶ «Записки учителя. 1899—1906» — автобіографічний твір Ю. Будяка. Вийшов окремим виданням 1912 р., перекладався німецькою мовою.

Лист № 3

8.XI.[1]911

Високоповажна Товаришко!

Через незалежні обставини не міг одповісти в свій час. На жаль і зараз маю дуже мало часу вільного та й настрої дуже кепський зараз. А се, мені здається, головним. Коли мені неприємно чогось — я не ходю меж люди, коли поганий настрої — я не пишу листів. Через те на Вашу приписку відносно «Хати» подам отповіт іншим часом, хоч і скажу, що Ваш плювок попав трохи й на мене. Але се не псує справи, і я в свій час сподіваюся подати Вам докладну відповідь. Доки ж що подаю лише свою адресу:

Київ, Тургенівська, 25, 4, Юр. Покошу.

Незалежно од результатів Ваших переговорів шлю Вам сердечну подяку за Ваші турботи. Ви кажете, що немає часу... Я гадаю, що нам мабуть і вмерти спокійно не буде часу. В кого час є — той робить не хоче, а хто робив би — часу немає. А справа стоїть і жде... І не знають, коли то посунеться... А навкруги робиться чорт знає що.

«...Хотів би забути, так сили забути нема»¹.

Звичайно, дурниці все, з часом перемелеться, то борошно буде. Але все таки. Та може й настрої тут винен.

А зрештою будьте здорові і щасливі. Принаймні хоч стільки, скільки то можливо при Ваших обставинах. А книжку пишіть. І взагалі пишіть. Чи добре, чи погано — не нам се судить. Прийдуть інші люди і без нас осудять. І краще бути осудженим за неваду роботу, ніж за безділля.

Багатьом може хочеться побачити Ханаан, та не всі його бачитимуть. А робити всім треба. А зрештою щиро [с]тискаю Вашу руку і спиняю свою писанину до слідуєчого листа.

Вітайте Вашу маму.
Всього, всього.
З щирим поважанн[ям] до Вас
Ю. Будяк.
P. S. Коли листуватимете, то можна по якій хочете адресі — по старій чи по новій.

Ю. Б.

У мене є одбитки з моїх «Записок»; хоч се властиво і не одбитки справді, а просто окремо переплетені ті шматочки, що друкувались у кожній книжці «Вістника». Коли не вигорить справа з виданням і коли Вам буде цікаво, то я пришлю Вам хоч таку книжку.

Ю. Б.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1504.

¹ Рядок із вірша Б. Грінченка «Смутні картини».

Лист № 4

25.XI.[1]911

Найповажніша і щира Товаришко!

Перш за все прохаю вибачити за мою, хоч і невеличку, неаккуратність. Невільна вона через те, що, завдяки таким д[оброді]ям як Товкачевський¹, я, з ласки Божої, український письменник, цілих два тижні не мав грошей на марку. Три місяці назад один добродій, мій щирий приятель, узяв у мене сто карбованців — мій двохмісячний бюджет — на дуже короткий строк і... зовсім не оддав. Завдяки сьому я заліз у таке становище, що на марку не було грошей. Дико, але се так. (Товкачевського я згадав тут через те, що кілька місяців назад він зробив мені таку ж саму послугу, тільки що в меншій розмірі). Словом, довелось пережити кілька днів подібних до тих, що давно колись переживалися мною в мандрівках.

Та до речі про Товкачевського, властиво — про його статтю. (Одповідаю на Ваш попередній лист, що прийшов з листом Вахтерова²). Ви дивуетесь, чом «плювок» Ваш прийняв на свою адресу і додаєте, що «ми очевидно в усьому розходимося в поглядах».

Скільки мені відомо, то в поглядах, принаймні до сього часу, ми не розходилися, аж до «плювка», то тут є маленьке непорозуміння. Річ в тім, що ту статтю ми читали вдвох з Богацьким і хоч я й не погоджувався з тими кримінальними словами, але вдіяти щось не можна було:

1) Стаття обов'язково повинна була йти в тім номері, бо нічого не було підходящого з публіцистики, а номер і так уже дуже спізнився;

2) Товкачевський забороняє робити в його статтях найменші зміни, в противному разі він одмовляється зовсім писати, а позбавитись одного публіциста для нашої «Хати», коли їх всього два та й то неаккуратних, — значить, викинути зовсім одділ публіцистики, без котрого «Хата» не може бути, принаймні зараз (навіть красного письменства не стає!);

3) Богацький, читаючи мені ту статтю, і сам не бачив у ній нічого поганого (в тих словах) і тільки почасті згожувався зо мною; отже виправляти їх не хотів — як через перші два зазначені мною пункти (1й і 2й), так і через те, що не бачив у тих словах поганого і додавав, що краще дати примітку од редакції.

Можна було б додати ще два-три менше серйозних пунктів, але я обмежуюсь сими трьома.

Тепер, мені здається, Вам стане зрозуміло, чом той плювок попав і на мене, а також і те, що в поглядах тут ми не розіходимося. Отсе моє спростованне. Тепер до порядку дня.

Що до Вашого песімізму відносно власної творчості, то мені здається, що Ви дуже таки помиляєтесь. Безумовно, стан суспільства і його життя, а також і особисті переживання людини-творця в дану мить мають величезний вплив на розвиток, підйом і навіть на повний занепад творчості у автора, але робити висновок про занепад по одному-двом вечорах, в які ви нічого не могли писати, — се дуже сміло, я навіть сказав би — дуже поверхово, і свідчить се може тільки про песімізм Ваш великий що до того моменту (того вечора), а не взагалі до Вашої творчості. Людині, як і малій дитині, хочеться часом покапризувати, казати (і навіть робити) не те, що є справді перед нею, — щоб «доводами од противного» дізнатися і ще більше переконатися в тім, у що саме навмисне не хочеш вірити. Так мені здається. Правда, коли бачиш навкруги «мерзость запустенія», та ще таку затяжну, то не дуже то повіриш у свої сили, в змогу щось утворити більш-менш важне, потрібне і необхідне, але відсіля, по-моєму, далеко ще до лікарні для божевільних. Далєбі.

Кулішеві ще, або хоч і Шевченкові можна було, в такій же може мірі можна се було і иншим, дрібнішим, людям того часу, але тепер ні, принаймні хоч би через те, що наше становище незрівняно світліше, ніж тодішне. У тих не було минулого, не було тогочасного, а головне — і будуче було лише в уяві, в запеклій фантазії гарячих голів, у нас же... і рівняти не можна. Звичайно, комусь не хотілося, щоб справа жвавіш посувалася, але... В деякім разі ми вже не гадаєм, а знаєм запевне, і чий, і куди ми йдемо. А головне — через греблю прорвався струмок і розмив уже так її, що загатить годі, а крім того не забувайте, що коли я сказав у однім місці: «А ми все знизу ідем, ідем», то сьому можна повірити хоч трохи, бо я сам не що давно прийшов з того найнижшого низу і знаю й бачу, що йду я не один. Та се дарма казати, бо й Ви бачите не гірше від мене.

Що ж до щастя (Ви кажете: «А щасливим тепер не будеш»), то це така річ, що зговоритись за його суть дуже трудно, майже неможливо. Отже все таки я маю сміливість і підставу думати, що ми все таки незрівняно щасливіші од наших попередників, а се великий козир. Що ж до щастя особистого, то це така химерна, непостійна і незрозуміла річ, що ні одна людина, по моєму, не скаже запевне, в чому іменно її особисте щасте. А раз так, раз щасте є для нас таємний незнайомец, котрого навіть обличчя ми не уявляєм і котре, давшись узнаки, знову тисячі разів модифіціюється, гримізується і передягається, то не треба навіть шукати його і сим ще більше завдавати собі розрад. Щасте (як хтось сказав трохи з іншого приводу) схоже на тїнь: за ним гонишся — воно тікає, а тікаєш — воно за тобою гонить. Кажу се з власного досвіду. Був час, коли я шукав того щастя, як алхімік філософського камінця, але зазнав стільки горя, що його не викупило б ніяке щасте, і став щасливим іменно тоді, коли зовсім забув навіть про його. Трудно, розуміється, стати на таку точку погляду, але все таки можна. Трудно, звичайно, через те, що не легко зрікатися власного щастя, зрікатися, хоч формально, того, що є найсильнішим магнітом в житті людини.

Але про се добре балакати віч-на-віч, особисто, а в листах се дуже незручно. Жалко тільки, що найщиріші і найцікавіші розмови виникають цілком випадково, а не тоді, коли їх хочемо.

Переходю до другого листа Вашого... Але тут треба сказати так багато, що наперед признаюся в своїм безсиллі... Багато, розуміється, не обсягом, а змістом, а се, особливо зараз, мені не по силі... Ваша книжка («Тогочасне й наше»), а особливо Ваш напис на ній, примусив мене почервоніти... Почервоніти іменно через те, що я глибоко вірю у Вашу щирість, а вірить у неї і прочитати: «З низьким укліном, повним високого поважання...» се значить почути себе дуже ніяково. Справді. Не раз мені доводилося чути у вічі і за очі і компліменти, і щирі вислови по адресі «Записок», але такого, як у Вас, чути не доводилось. Коли додати, що я щиро і глибоко шанував і шаную усяку жінку, а тим паче — жінку-письменницю, то стане зрозумілим, що я невільно засоромився, як та молода панночка, якій довелося вперше почути гарячий комплімент на свою адресу. А про те я далеко не панночка ні в прямім, ні в переноснім смислі. Через те маю сміливість думати, що коли Ви ласкаво проглядали тепер мої «Записки», то були якраз у такому настроєві, що найменше щире слово відбивалось у Вас цілим вулканічним вибухом. Инакше я зараз не можу думати, бо у Вашім написі сказано так багато, що могло бути сказано тільки звїзді 1-ї величини, якому небудь «власителю дум», а не такому мандрівникові, як я. Далєбі ніяково я почуваю себе ще й через ті надзвичайно турботні і не геть то приємні заходи, яких Ви взнали у справі видання «Записок» з видавцями, а особливо перечитуваннє і невільнє цензуруваннє такої безконечної і, меж нами кажучи, безтолкової річи, як «Записки». Тут виявлено стільки щирости, захоплення і навіть запалу, що їй Богу мені соромно... Соромно тим паче, що поруч з вихваляннями і порадами видать записки окремою книжкою, я зустрів просто цїнічну байдужість що до справи самого видання.

А зрештою Ваше дивовижно гаряче відношіннє до сїї справи вплинуло на мене так, як впливає на закинуту і покинуту серед чужинців людину стріча з давнім і щирим без краю товаришом. Можу лише гаряче стиснуть Вашу руку і од всього мого серця сказати Вам спасибі, спасибі, спасибі. Хоч все таки я лишуюся в безпораднім становищі людини, котра не має навіть надїї на змогу одячить Вам хоч почасти. А се, як не як, дуже тяжко. І нічого тут не поробиш.

Переходю до справи з виданнєм.

Перше за все, Ви кажете: «За вами черга написати йому (Ситїну) свої (мої) умови». Але хїба я знаю, що йому написати? Коли я вмовлявся з своїми видавцями, то я знав, які можна було ставити умови, або, краще сказати, я ладен був пристати майже на всякі умови, а тут, з Ситїним, далєбі не знаю що робити. Особливо, напр[иклад], через те, що я не знаю, як він береться видати — 1) чи, купивши, книжку, видати її як свою власність, 2) чи просто видати, а потім з чистого прибутку од продажу дати мені відповідний гонорар, 3) чи прямо видати та й годі, без всякого гонорару авторського. На перші два пункти я охоче пристану, що до третього, то, гадаю, що й Ви згодитесь зо мною, — він цїлком непідходящій, бо видавати аби тільки було видано, без плати хоч би за ту роботу, яка мені випаде як упорядчикові і коректорові, немає ніякої рації. Вона була б (рація), коли б се видавав який небудь голий українець, в даному ж разі се зовсім не підходить. Тепер, лишивши для обговорення два попередні пункти, котрі торкаються самого «делікатного» питання — гонорару, я знову не знаю, який саме пункт висунути для обговорення. Мені здається, що самий підходящій для видавця буде 2-й пункт, але знову виникає питаннє: який саме гонорар я хотїв би. Се зараз для мене рішити дуже трудно, бо поняття «бага-

то» і «мало» у нас з Ситіном будуть запевно різні, особливо через те, що в даному разі ми антіподи. Крім того я ще не знаю, скільки примірників він хотів би видати. А все отсе обтяжає почин переговорів з мого боку. Повторюю: найбільш вигідно було б Ситіну видати «Записки», а гонорар, який би там умовились, дати по мірі продажу книжки, але знов питання: який гонорар? Видання обійдеться, коли видати 2 000 примірників (по 20 аркушів) карбованців 700, а як додати ще всякі комисові, то набереться ще може 300 карб[ованців]. А зрештою³ книжка розійдеться (а се не так то швидко буде). Таким чином для Ситіна ті 1 000 карб[ованців] дурниця, з-за котрої не варто й «огород городить», для мене ж і половина тих грошей — велика сума. (Се я даю, звичайно, приклад). Ото й трудно порозумітись. А для мене дуже важно, щоб мати хоч невеликий гонорар.

Що до наших умов, то там, мені здається, порозумітись легко і не буду навіть казати про се.

Відносно Ваших ласкавих вказівок що до окремих, нетерплячих з боку цензури, фраз і цілих тірад, то скажу, що добра більшість їх цілком безпечна. Моя думка навіть про всі ті місця така і ось через що: 1) в них, коли їх не брати безвідносно, взагалі нема нічого страшного;

2) те, що було, кваліфікується далеко не так, як те, що є зараз, а позаяк мої записки торкаються лише того, що було і було кілька років назад, то виглядає цілком безпечно; а що се так, свідчить:

3) все друкувалось у Києві, де цензура мабуть гірша московської, де панує такий славний цензор український як Флоринський⁴, — і ніяких перешкод не було.

А зрештою викреслення тих місць не може стати на перешкоді виданню, можна навіть порадитися ще з добре досвідченими в цензурних справах людьми (хоч би в цензурі тутешній). У всякім разі се, по моєму, дрібниці або, принаймні, другорядні річі. Головне — як починати умови що до гонорарної частини? Звертаюсь до Вас за порадою, а доки що листувати Ситіну нічого не буду. Вірите ніяк не можу прийти до якоїсь сталої думки з сього приводу.

Щиро радий, що Ваш настрій змінився на краще, — як я, положим, і гадав, коли торкався того вечора, в який Ви не могли нічого писати. Не знаю чом, але взагалі песімізм не в'яжеться з Вами в моїй уяві, навіть скептицизм у повній мірі я не можу припустити у Вас. І певний, що не помиляюсь, принаймні, що до песімізму. Та се видно хоч би з Вашого останнього листа, де Ви кажете: «Мій настрій поправиться на кращий лад. Пишу, пишу, пишу». От і чудесно, я щиро буду радий, коли Ви будете назавжди такою песімісткою як зараз. Щоб з того й було, якби песімізм, а хоч тінь його не пробігала через наші душі!

Пишіть, пишіть; добре буде — будем раді, негаразд — то й вилаєм. І се треба, як і всякий знак на патрету людини. І се, як і песімізм, як і хмари, як і все те, що являється антіподом усього ясного, гарного, високого, — потрібне для нас. А зрештою Ви знаєте, що коли б у Христа не було стільки запеклих ворогів, то його учення ніколи [не] стало б таким ясным, таким високим, як воно виглядає зараз. І хоч ми не пророки, але та мірка, що прикладається до великого, може бути приложена і до малого. Мені здається, що коли б я в один чудовий день побачив, що я оточений гадами, а не людьми, то й тоді не став би другим, як зараз, а зараз я так люблю і вірю в людей, що якби люди любили одне одного хоч в тисячу разів менше, то й тоді вже настало на Землі трохи чи не ідеальне життє.

Міцно тисну Вам руку і усім серцем удячний Вам за ту цілком братерську щирість, яку виявили Ви до мене. Гарячий привіт Христині Данилівні і бажаю всього, всього. Щира товариська подяка за книжку Вашу і ще низший уклін Вам і за той напис і за Вашу братерську щирість, яка трапляється так рідко, як і справжні люди на Землі.

З найглибшим до Вас поважанням і щирістю Ю. Будяк.

Р. С.⁵ Листи Вахтерова і Ситіна пересилаю разом з сим. Не одмовте, будь ласка, черкнути на одкрит[ому] листі Вашу пораду відносно умов з Ситіном. Буду ждати з нетерплячкою. Вибачайте, будь ласка, за стільки турбот. Ю. Б.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1505.

¹ Товкачевський Андрій Іванович (10 грудня 1885 р. — 25 листопада 1965 р.) — український публіцист і літературний критик.

² Вахтеров Василь Порфирівич (13 (25) січня 1854 р. — 3 квітня 1924 р.) — російський педагог, учений, методист початкової школи, діяч народної освіти.

³ Далі — кілька нерозбірливих слів.

⁴ Флоринський Тимофій Дмитрович (28 жовтня (9 листопада) 1854 р. — 2 травня 1919 р.) — російський філолог-славіст, член-кореспондент Імператорської академії наук, ординарний професор Київського університету Св. Володимира, цензор, російський шовініст, вів жорстоку боротьбу проти української мови.

⁵ Цю частину листа розміщено зверху сторінки, обернено до основного тексту.

Лист № 5

12.XII.[1]911

Щирошановна Товаришко!

Вчора одержав Вашого листа і, — вибачайте, будь ласка, не одповів, бо вчора у мене був дуже кепський день: весь час були чужі люди. І сам знаю, що трохи таки винен перед Вами, але... Сталося от як: 9/XII я одержав од Ситіна одповіт на мого листа, в котрім я послав йому свої умови, і мав намір зараз же Вам одповідати; але в суботу був страшенно заклопотаний, а в неділю, хоч і листа Вашого одержав, не міг теж одповісти. Тепер коротко одповідаю. Ситінові я написав приблизно все те, що пропонували Ви, але книжки не послав, бо думав так: раз він (Ситін) не згодиться на мої умови, то не варто й книжкою перекидатись, аж він пише, щоб я прислав «Записки» «для ознайомлення, и только тогда мы можем дать категорический ответ». 10-го я й послав йому одбитку. Отсе і все. Що з того вийде — зараз не відомо, звичайно, а коли взнаю щось, то зараз повідомлю Вас. Взагалі, повідомлятиму про все, що скаже Ситін. — Приємно мені було зостріть Ваше ім'я в книзі Арчібальда Гейкі¹ («О преподавании географии»). (З приводу кн[иги] «Что читать народу»)².

Пишу зараз коротко, бо... Ви самі винні. Лагодився я прислати Вам докладного листа, з одповітом і на Ваш попередній лист, але... нащо Ви прислали «с оплаченным ответом»? Другий раз, коли пришлете, то на тім листі все одно одповідати не буду. Далєбі. Значить дурно пропаде. Чи Ви може, думаете, що я й досі не маю на марки? Хай би навіть і так, то і в таким разі не шліть. Листуватиму і без сього.

Щиро вітайте Христину Данилівну. Одповідатиму незабаром і на «одкритку», і на попередній лист. А тепер, знову кажу, сами винні. З пов[ажанням] Ю. Б.³

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1506.

¹ Гейки Арчібальд (28 січня 1835 р. — 10 листопада 1924 р.) — шотландський геолог, директор Геологічного музею в Лондоні, генеральний директор Геологічного комітету Великобританії, член Лондонського королівського товариства, його президент в 1908—1913 рр.

² «Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения. Составлен учительницами Харьковской частной женской воскресной школы» (Т. 1. СПб, 1884; Т. 2. СПб, 1889; Т. 3. Москва, 1906). Книги були представлені на виставках в Росії та за кордоном, перші два томи відзначені високими міжнародними преміями, отримали багато схвальних відгуків.

³ Цей абзац розміщено на лівому полі аркуша.

Лист № 6

12.I.[1]912

Найповажніша і щира Товаришко!

Нарешті таки спромігся озватися до Вас. Чую, що винний, чую, що заслуговую на кару, каюся з покірно схиленою головою Вашого, жду тієї кари... Але доки ще та кара буде, то можна й листа написати, і нажитися навіть. Ворожої кари не боявся, а товариську з охотою приймав; од Вас же не сподіваюся дуже тяжкої, через то й сумую не геть то і, як бачите, листую досить кратко.

Дуже дякую за пам'ять: листа Вашого з Москви одержав, хоч і запізно трохи (недавно приїхав до Київа, їздив на святки до села). Ви листуєте меж иншим, що не мали нагоди бачитися з Ситіном. Се біда не велика, хоч може воно було б і краще, коли б побачились. Річ ось в чім. Як Вам відомо вже, перед Різдом я послав йому одбитку з «Записок» (на його проханне прислати їх), а сьогодні отсе одержав од його листа. Лист дуже короткий (разом з листом прислано і «договор»), ось він до слова:

«Препровождаем Вам для подписи договор на передачу нам права на издание Вашей книги “Запис[ки] учит[еля]”. Договор просим подписать полностью по гербовой марке, проставив Ваше звание, имя отчество и фамилию. Подписанный договор просим вернуть в правление. С почтением правление Т[овариществ]ва И. Д. Сытина».

А ось і договір той дослівно:

«Москва, 1912, Янв[аря] 10 дня, я нижеподписавшийся сим предоставляю Товариществу Сытина воспользоваться принадлежащим мне правом литературной собственности на составленную мною книгу под назван[ием] “Записки Учит[еля]” на малороссийск[ом] языке в количестве 5000 экземпляров. Печатать означенную книгу Товарищество Сытина может в том виде, в каком оно найдет для себя более удобным. За предоставленное мною право издать 5 000 экзempl[аров] Т[овариществ]во Сытина уплачивает мне авторской гонорар 400 руб[лей], которые уплачиваются в два срока: 200 руб[лей] по выходе книги из печати, а остальные 200 руб[лей] по распродаже половины издания. При этом я до распродажи Т[овариществ]вом Сытина вышеуказанного количества экземпляров обязуюсь сам не издавать и право на издание никому другому не продавать и не передавать. Означенная книга может быть издана в два раза, при чем количество каждого издания Т[овариществ]во определяет по своему усмотрению, а всего в два издания не более 5 000 экзempl[аров]. Корректуру книги должен держать я, автор». Такой договор.

Правду сказати, він мені трохи не подобається. Тут, бачите, сказано, що видасть він книжку, як сам схоче, а про те я писав, щоб книжку видано було згідно з моїми вказівками (бо я боюсь, що[б] не видали занадто вже по московському, любочно). Так само і про гроші: по договору решту грошей (200 карб[ованців])

я маю одержати лише тоді, коли буде розпродано половина видання, тобто 2. 500 примірників, а се значить, що я одержу ті 200 карб[ованців] хіба що через 2 500 літ. Бо хіба Ви й сами не знаєте, що такого числа треба чекати принаймні літ з десять, а то й більше. Нічого також не сказано в договорі і відносно ціни. Я писав Ситіну, щоб ціна примірника (в 20 аркушів) була не більше 1 карбованця, бо інакше довго доведеться ждати покупця.

Що Ви, моя порадице, на се скажете? Договору того я ще не підписував, а думаю спершу написати до Ситіна відносно зазначених, але пропущених в договорі пунктів: чи той факт, що він (Ситін) нічого не одповів на згадані пункти, вважати за його згоду, чи навпаки? Бо найгірше мені неприємно буде, коли видасть нечепурно і дорогу ціну поставе. Таке то. Якщо тут погодимось, то все буде добре. Цікаво, що Ви на все отсе скажете. Ото ж і ждатиму Вашої відповіді, а договору до того часу підписувати не буду.

Отсе і все що до видання «Записок». А тепер вертаюся до Вашого попереднього листа, на котрий я й досі не одповідав, хоч присланий він ще місяць назад. А позаяк зараз уже 1 година ночі, а я дуже зморився над своєю аналітикою (аналіз безконечно малых), то прохаю вибачення. Бажаю Вам спокійної ніченьки і чудових снів. Я колись так любив життє снів, що кожний раз з великою нетерплячкою дожидав ночі, щоб цілком пірнути в океан фантастичного, загадкового життя в сні... Та про се годі. До завтрього!

13/І. Дарма лягав і спати: нічого гарного не снилося, та й взагалі майже нічого не снилося, коли не рахувати того, що Ви штапували мене за неакуратність. Але се я й без снів добре знаю. Тим то й «тщуся» вирівняти борг, тим то й хочу одіслати Вам листа сьогодні. А щоб Ви вдруге не дарували компліментами, то й буду сухим, як євангельська смоковниця.

Та й як же мені не червоніти, коли Ви кажете: «Вашого листа я читаю і перечитую, наче б то музику слухала» і т. д. І що Ви і не уявляєте мене «з виразом панночки, що пече раків», і хоч Ви й кажете, що «се якось не в'яжеться з Вами», отже так воно й є: читаю Ваш лист здається втретє, а коли доходу до згаданого місця, то почуваю себе кожний раз кепсько. І коли б не вірив у Вашу щирість, то міг би сказати лише одно: яка ж Ви нещира людина! В даному разі сього сказати не маю абсолютно ніякого права, а через те лишається такий висновок: в яких же кепських моральних умовах живете Ви, коли в звичайному людському листові (тільки що щирому) вбачаєте так багато!! Ніколи я не припускав собі та й повірити не міг би, щоб таке діялося з Вами. Правда, навіть у дуже бадьорих піснях Ваших я чув ноти суму, часом справдішньої, хоч і захованої туги; припускав навіть драму душевну, але... але все таки навіть в голову не спадало, щоб Ви були так тісно обсновані туманом зневіря, розради і всього того, що непроханим з'являється в таких випадках... Може я й помиляюся — і дай Боже! — але мені так здається, я майже переконаний, що се так. Кажу се не тільки на підставі наведеного вище, а ще й через те, що й сам колись був у таким становищі. І мені траплялося зазнати де-чого гіркого, часом такого, що й на той бік хотілось переправитись, і мені траплялося в самих звичайних людських словах вбачати дуже багато такого, чого й близько не було. І раптом кидався я на таку людину, душу свою одкривав, молитись на неї ладен був, а коли трохи розберав, то бачив перед собою звичайнісіньку людину, найзвичайнісіньку, тільки трохи щиріу ніби; а як придивлявся гарненько, то й щирости особливої не бачив — було її рівно стільки, скільки одмірено її для кожної рядової людини. А якщо мені й здалося багато

її в даному разі, то відомо ж, що бувають такі хвилини, що й найчерствіша людина стає сердечною, ніжною. Не може ж бути природа без весни, і на мерзлі душі приходить літо. Тепер, гадаю, Ви зрозумієте, що мені не можна було не червоніти, а коли додати ще сюди Вашу іменно не звичайну уважність і щирість до мого листа, то матимете перед собою не жовту Будякову фізіономію, а темночервону миску. Кажу без жартів. А за те, що Ви така щира і ніжна людина, хотілося б сказати Вам багато-багато гарного, теплого, людського, але в листі се так незручно і досадно. А зрештою лист, хоч би як старався виложити свою думку, не передає і половини того, що хотілося б сказати. Навіть тоді, коли вони роблять Вам зло, люди варті того, щоб любити і любити глибоко, міцно, як селянин любе землю. (До речі, чи не один хіба селянин тільки й розуміє так глибоко те, чого варта наша бабуся — Земля; хоч би передо мною стрілялись і запевняли, що в тій любові треба бачить тільки економічний фактор, — я б не повірив і не повірю. Але про се іншим часом, коли буде до речі).

Та і як не любити Людини! Треба тільки глянуть назад, подивитись тільки, через які нетрі, через які гори і безодні кривди, мук, розрад, страждань неймовірних пройшла людина, скільки їй, беззбройній, слабій розумом, довелося боротись і з звіром, і з природою, і з озвірілими людьми!..

А все таки вона, маленька крихотка, не дивлячись ні на що, простувала й простувала собі. Аж моторошно, коли уявиш собі хоч маленьку частинку того минулого життя! Кажу: простувала собі. Куди? Питання зайве. І зараз пригадалось Ваше: «Кудюю йти?» (З приводу листа селянки до Вас за Стефаніка). І сам собою виникає відповідь, подібний до попереднього: питання зайве. І додаю: я читав Стефаніка, хоч і давно, літ б назад, але тільки тепер, коли прочитав Вашу книжку про його, відчув його так, як треба було відчутти. Особливо вразила мене тепер сценка на кладовищі, де вишневий цвіт сипався на могилки і стояв поруч той, хто прийшов відвідати Марійку... Ах, яка се проста і яка глибока і тяжка сцена!.. У мене зараз стискується серце, а в горлі спазми... Се такий художній і сильний малюнок, яких я знаю дуже, дуже мало. Ах, скільки тут сили, скільки тут жахаючого, але дорогого і непомітного страждання людського, страждання давучого, ненавистного і разом дорогого, — того страждання, без якого мабуть і людина не була б людиною. Не знаю, може то вона (та сцена) так впливає на мене через те, що і в мене було щось подібне. Але ні! Незалежно від того тут просто колосальна художня сила. А зрештою припиняю лист, бо ся згадка розстроїла мене зараз і я пишу вже не знаю що. Хай йому! Бувайте здорові! Дякую за вітання з Новим роком. В свою чергу бажаю Вам в Новім році кращого, ніж було до сього часу. Але самого щастя не бажаю, бо повне щастя, як Вам відомо, псує людей. Низенько вклоняюсь Христині Даниловні. І всього, всього! Як Ваша праця посувається? Коли охота — листуйте. Буду радо одповідати, хоч за акуратність не ручусь. З глибоким поваж[анням] Ю. Будяк.

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1507.

Лист № 7

27.X.[1]912

Глибокошановна Товаришко!

Гадаю, що Ви не то що лаєте мене, а навіть бити хотіли б мабуть, коли б тільки знали де я. Каюсь, винюсь, але, правду кажучи, ні бити, ні лаяти мене нема за що. Часу маю так мало, що ледве виспатися встигаю. Останнього листа

Вашого з Криму одержав уже в Києві в кінці липня (листа того мені переслано з Ровно, бо на той час мене вже там не було) і все одкладав відповідь до того часу, коли сподівався мати змогу більше написати. Такого часу не діждався і пишу хоч коротко, — принаймні щоб хоч узнати, чи Ви на старій квартирі. Дуже заздрих Вашому Кримському життєві, пригадував багато з Кримських вражіннь своїх, але... даліше сього пітти не міг. Сам давно збираюся до Криму, на будуче літо, коли буде не гірше як зараз, поїду туди обов'язково. Але то будуче. Од Мамаи Вашої картки з подякою не діставав; та мені аж ніяково, що Христина Даниловна втручалася через такі дрібниці. Передайте їй мій гарячий привіт і бажання здоров'я і довгих та щасливих літ. «Вишневий цвіт» і ще й досі не дочитав до кінця, і за се сміливо можете вилаять — мовчатиму, бо почуватиму вину свою. На будуче подбаю про замоленне свого гріха смертного. Коли ще Ви можете бути ласкавою, то пишіть по адресі: Київ, Тургенівська, 25, кв. 4. А я... Я запевне вже одповідатиму справніше. За останній час я так одбився од літературного життя і літератури взагалі, що почуваю себе в сій області трохи ніяково. Сподіваюсь поправитись, як і з своїми провинами проти Вас. А поки що тисну міцно Вашу руку. Щиро шан[уючий] Вас Ю. Б.

Дуже цікавлюсь тим, що дала Вам Кримська подорож. Коли матимете охоту і час, то не відмовте начеркнути кілька слів. Всього Вам кращого. Ю. Б.¹

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1508.

¹ Цей абзац розміщено на лівому полі аркуша.

Лист № 8

23.X.[1]912

Глибокошановна Товаришко!

От і славна Ви дівчина, що лишаєте Булгарію і зостаєтеся дома; користи Ви там принесли б чи не принесли б, а лиха б набралися досить. Я навіть минаю ті лиха, про які казав у попередньому листі, — одне лише поле смерти і страждань людських мало б Вас підкосити. Як не як, а то ж люди — серби чи турки — однаково, страждання і смерть однакові скрізь. І які страждання! І яка смерть! А за що? Свобода? Але хіба може бути річ про якусь там свободу при сучаснім становищі державного ладу? Се не та війна, що була меж північними і південними штатами Америки. А зрештою і така війна хіба досягає мети, ради якої ведеться? З одного ярма люди попадають в друге, і ще питанне, яке з них гірше. Але цур їй, тій війні! Всяка війна є найбільше з насильств; і хіба винен якийсь там, скажемо, окремих турок в тім, що в Турції такий лад? А про те такого турка — тисячі турків! — уб'ють, пошмагають. Я розумію війну проти насильників безпосередньо, але хіба в дійсности так? Через те я особисто колись і пішов на війну, то хіба задля того, щоб повертатися більше? Але знову кажу: цур їй!

А історія Ваша з «Ломоносовим»¹, як Ви кажете, цікава, настільки цікава, що ось уже кілька днів не можу позбутись її, — все сидить у голові. Нагадала вона мені дуже давнє минуле і вразила мене дуже. Колись, готуючись бути учителем, я часто ходив до одної учительки, до святої людини, котра гаряче підтримувала мене у моїх пориваннях. Якось познайомився я через неї з її сусідкою — учителькою «широю демократкою і українкою». І от отся «демократка і українка» казала про мене те ж саме, що казали Вам після промови Вашої в Т[оварист]ві ім[ені] Квітки. Було се років з 15 тому, і був я тоді найсправдішим

селянським хлопцем, ціла вічність бурхливого життя минула з того часу, але я до сьогодні пам'ятаю ті слова... Як твердо стоять вони у мене перед очима і негарне, ах, яке негарне почуття викликають вони в мене проти тієї людини!.. Почуття дуже близьке до прокляття. Правда, гострість його давно пройшла, але все таки воно лишилося на віки. І та людина стала для мене одною з самих найогидніших тварин на світі. Багатьом людям я простив образи проти духа, але сій «людині» простити не можу... А проте, крім сказаних слів, вона односилася до мене дуже гарно, принаймні зовнішнє. Ах, який я все таки радий, що Ви — божевільна! Знав я лише одну таку божевільну, в літах дитячих, і люблю до неї, як до найвищої святині. Її божевілле стоїть майже завжди у мене перед очима, і зробило для мене більше, ніж могли б зробити сто душ розумних людей. Із свого дитячого закутку я побачив те божевілле ще тоді, коли й на половину не міг його зрозуміти, і не на мені воно виявлялось, а проте воно Прометеевим огнем одбилось на мені. Жалкую дуже, що не можу Вам розказати за ту божевільну, а се дуже цікава історія. Ціле сімейство було їх і всі вони були схожі одно на другого, починаючи з батька їхнього. Але одна була більше зачеплена цією хворобою. До речі, вона таки й справді стала божевільною, але се вже цілком інша історія. Ви шкодуєте дуже, що Ваше слово не може стати бичем Божим, щоб полоснути тих добродіїв. Я сам плакав за сим колись. А тепер ні. Тепер не плачу за тим бичем і не схотів би бити ним, хоч би й був він у мене в руках. Бо в словах отих добродіїв є велика доля правди; бо не бити треба тих людей, а пожаліти, — ударить їх іншим знаряддєм — струною, що жалем-болем впинається в серце і не дає позбутися того болю, доки людина не стане хоч трохи схожою на людину. Я збираюсь писати велику книгу (розміром велику, розуміється), в котрій хочу показати шлях «третього сословія», властиво шлях, котрим іде молода наша інтелігенція і Ломоносови... В сьому напрямку я вже багато зробив, але ще більше треба зробити, але, на жаль, не маю досить часу. А книжка (белетристична), сподіваюся, була б цікава. Та давно вже я й носяся з нею, мабуть чи не з десять літ, але зробив, порівнюючи, так мало. Бо завжди од'їжджаю кудись вбік, як од'їхав отсе й зараз. А історія Ваша дуже цікава, і я хотів би почути од Вас у слідуючому листі, в яким становищі справа Ваша з «Ломоносовим». А тепер міцно стискаю Вашу руку і бажаю Вам од всього свого серця здійснення Ваших найтаємніших бажань! Ю. Будяк.

Щирий привіт глибокошановній Христині Даниловні. Що до Ситіна, то я був би, розуміється, дуже Вам вдячний, коли б справа пішла добре (Я й так, звичайно, дуже вдячний). Не знаю тільки, чи вийде що небудь. Принаймні хоч пробрати його слід би за крутість: одклав сам до осені (через те, що друкарня «занята печатанієм учебників к следуючому сезону»), а потім: «Через техніческіє условія печатать Вашу книгу не можем». Не гаразд трохи. Ю. Б.²

Подається за автографом: ІЛ. Ф. 36. Од. зб. 1509.

¹ Особу не встановлено.

² Цей абзац дописано зверху, обернено до тексту.

*Переднє слово,
підготовка текстів та коментарі
Василя ГОРБАТЮКА
м. Хмельницький*

Отримано 3 грудня 2021 р.